

Сайко Н. О.

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри психології та педагогіки
Національного університету
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

SOCIAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS IN INSTITUTIONS OF EXTRACURRICULAR EDUCATION

У статті обґрунтовується необхідність організації соціально-педагогічного супроводу дитини з особливими потребами в системі закладів позашкільної освіти. Конкретизуються поняття «соціально-педагогічний супровід», «індивідуальна програма соціалізації», «реабілітаційне середовище». Процес соціально-педагогічного супроводу представлений як взаємозв'язок у роботі соціального педагога, психолога, педагогів, дітей та їх батьків. Визначено основні завдання кожного напрямку соціально-педагогічного супроводу. У роботі з батьками соціальний педагог, психолог акцентує увагу на характері ставленні батьків до дітей, аналізується конструктивний і деструктивний види ставлень. Підкреслюється, що особливе значення під час роботи з батьками має сформованість системи соціально значущих знань, приблизний перелік яких представлено за такими компонентами: соціально-психологічним, соціально-інтеграційним, соціально-правовим. У реалізації другого напрямку соціально-педагогічного супроводу дитини з особливими потребами передбачено створення індивідуального реабілітаційного середовища, що розуміється нами, як сукупність суспільних, матеріальних та духовних умов, що забезпечують досягнення гармонії з навколишнім світом, становлення особистості як суб'єкта своєї життєдіяльності, переорієнтацію соціальних установок у результаті включення в нові позитивно орієнтовані відносини та види діяльності. Особливою умовою успішності соціалізації дитини нами виділено застосування методу опори на сильні сторони особистості (мрії, цілі, інтереси, уподобання тощо). Соціальний педагог, психолог має віднайти у кожної дитини такі сильні сторони і створити індивідуальну програму соціалізації, яка містить систему заходів, що спрямовані на розвиток соціальних можливостей дитини та включає окремі види, форми, об'єми, терміни і порядок заходів, спрямованих на відновлення або включення особистості до соціального середовища. Третій напрям соціально-педагогічного супроводу передбачає орієнтацію педагогів на атракційне спілкування, на сприйняття кожної дитини у позитивному ореолі.

Ключові слова: соціально-педагогічний супровід, індивідуальне реабілітаційне середовище, індивідуальна програма соціалізації, опора на сильні сторони, атракційне спілкування.

The article provides arguments for the necessity of organizing socio-pedagogical support of a child with special needs in the extracurricular education institutions. The concepts of "social-pedagogical support", "individual socialization program", "rehabilitation environment" are specified. The process of socio-pedagogical support is presented as a correlation in the work of a social pedagogue, a psychologist, teachers, children and their parents. The main tasks of each area of socio-pedagogical support are defined. Considering the work with parents constructive and destructive types of attitudes and the way a social pedagogue, a psychologist focuses on the nature of parents' attitudes towards children are analysed. It is emphasized that the formation of a socially significant knowledge system is of particular importance when working with parents. An approximate list of which is presented by the following components: social-psychological, social-integration, social-legal. Creation of an individual rehabilitation environment is included in the implementation of the second direction of socio-pedagogical support of a child with special needs. Such environment is understood as a set of social, material and spiritual conditions that ensure the achievement of harmony with the surrounding world, the formation of an individual as a subject of his life, the reorientation of social attitudes as a result of inclusion in new positively oriented relationships and activities. A special condition for the success of the child's socialization is the application of the method of relying on the individual's strengths (dreams, goals, interests, preferences, etc.). A social pedagogue and psychologist should find such strengths in each child and create an individual socialization program that contains a system of measures aimed at developing the child's social capabilities and includes separate types, forms, volumes, terms and order of measures aimed at restoring or inclusion of the individual in the social environment. The third direction of socio-pedagogical support involves orientation of teachers on attractive communication, on the perception of each child in a positive aureole.

Key words: social and pedagogical support, individual rehabilitation environment, individual socialization program, reliance on strengths, attraction communication.

Постановка проблеми. Система закладів позашкільної освіти спрямована на підсилення у розвитку творчих здібностей особистості, раціональну організацію її дозвілля, соціалізацію, адаптацію та інтеграцію. Відповідно Закону України «Про позашкільну освіту» до таких закладів відносяться загальноосвітні навчальні заклади, в тому числі школи соціальної реабілітації, між-

шкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні та вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації; гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання; клуби та об'єднання за місцем проживання; культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші навчальні заклади, установи; фонди, асоціації [2].

У наш час, в час війни, до такої системи закладів додаються ще такі функції, як профілактична, реабілітаційна, корекційна, що підкреслюють їх важливість і необхідність та зумовлюють підсилені психологічний, педагогічний контроль за успішністю реалізації освітніх завдань. Тому стає необхідним розглянути роль та зміст соціально-педагогічного супроводу дітей під час навчання в закладах позашкільної освіти. При цьому особливий акцент варто робити на супроводі дітей з особливими освітніми потребами, оскільки іноді заклад позашкільної освіти є єдиним, який вони відвідують, а значить, це єдиний заклад, в якому діти з особливими потребами соціалізуються, інтегруються у соціум.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемою соціально-педагогічного супроводу, супроводу дітей з особливими потребами в освітніх закладах займається низка сучасних науковців, праці яких присвячені розробці змісту та технологій супроводу дітей з особливими потребами (А. Обухівська, І. Луценко [5]), психологічному супроводу гіперактивних дітей (Т. Ілляшенко [4]), проектуванню системи супроводу соціалізації дітей дошкільного віку (І. Рогальська-Яблонська [8]), технологіям соціального супроводу людей з особливими освітніми проблемами в освітньому середовищі (В. Шиян, В. Галкіна [12], О. Зінченко [3], О. Лещенко [6], О. Бадер [1]) та інші.

Так, І. Рогальська-Яблонська у своїх дослідженнях робить акцент на таких напрямках реалізації супроводу визначає: 1) сприяння адаптації дитини до умов життєдіяльності, введення дитини у світ людських стосунків, формування у дітей відкритості до світу людей; 2) сприяння динаміці і розвитку самоусвідомлення, що дозволить дитині змінювати уявлення про себе і ставлення до себе у процесі життєдіяльності, формування готовності до сприймання соціальної інформації, виховання навичок соціальної поведінки; 3) формування у дитини суб'єктивної життєвої позиції, допомога у самореалізації [8].

Дослідниця А. Обухівська пропонує алгоритм забезпечення супроводу навчання та розвитку дітей з особливими освітніми проблемами: 1) діагностика готовності дітей до навчання у школі; 2) спостереження за поведінкою дитини під час уроків; 3) вивчення індивідуальних особливостей, інтересів, потреб; 4) складання індивідуальної програми супроводу; 5) добір необхідних форм і методів роботи [5].

Науковиця О. Зінченко визначає супровід як допомогу особистості в ситуації вибору і обґрунтовує необхідність супроводження саме навчальної діяльності учня як основної сфери становлення його особистості [3]. О. Лещенко розглядає супровід як командну роботу, підкреслює в ній роль соціального педагога та визначає напрями соціально-педагогічного супроводу: патронаж дітей з особливими потребами та їх батьків; діагностика соціальних проблем задля негайного надання допомоги; соціалізація та адаптація дитини з особливими потребами засобами гуртків; надання рекомендацій щодо шляхів ефективної інтеграції дитини в колектив однолітків та захист прав дітей [6].

Не зважаючи на різноплановість та чисельність наукових праць, присвячених проблемі супроводу особистості, потрібно відмітити, що недостатньо досліджена проблема соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами в системі позашкільних закладів, особливо у більш поширених в нашій країні – це гуртки, розвивальні центри, спортивні секції.

Тому **метою** нашої статті є дослідження можливостей організації та розробки змісту соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами в умовах закладів позашкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж приступити до реалізації поставленої мети, доцільно конкретизувати поняття соціально-педагогічний супровід, на яке ми будемо орієнтуватися. Враховуючи специфіку соціально-педагогічної діяльності, її мету та призначення, можемо говорити про соціально-педагогічний супровід як про взаємодію соціального педагога, психолога, вихованця та батьків, мета якої допомогти дитині подолати труднощі адаптації, інтеграції та соціалізації. Соціально-педагогічний супровід дитини з особливими потребами це командна робота різних фахівців (соціального педагога, психолога, педагога, можливо і лікарів, логопедів, батьків, дітей).

Головною метою соціально-педагогічного супроводу осіб з особливими потребами є допомога у подоланні труднощів у навчанні, вихованні, сприяння соціальної адаптації, реабілітації дитини та її сім'ї.

Основними напрямками соціально-педагогічного супроводу можна виділити такі: 1) робота з батьками дітей; 2) формування соціалізуючих умінь у дітей; 3) робота з педагогами.

Кожен зазначений напрямок варто починати з діагностики вихідного потенціалу особистості. Так у роботі з батьками першочерговим має бути з'ясування, як зазначає науковиця В. Шахрай, виду ставлення до дитини. Ставлення може бути конструктивне і деструктивне. Для конструктивного характерна готовність батьків до пошуку шляхів компенсації порушень, розвиток здібностей дитини, віра у її можливості. У свою чергу деструктивне – характеризується байдужим ставленням до виховання, розвитку дитини, ігнорування її потреб, або, навпаки, зацикленістю на хворобі, повне підпорядкування їй власного життя, постійна орієнтація на процес лікування та відчуття безсилля [11].

Тому доцільним є формування у батьків дитини з особливими потребами усвідомлення того, що без орієнтації на успіх, віри у свої сили не можливо досягти успіхів у вихованні і розвитку власної дитини. Саме віра батьків у потенціал власної дитини створить у неї почуття захищеності, комфорту, психоемоційного благополуччя. Набуття впевненості особистістю залежить, в першу чергу, від сформованості системи соціально значущих знань, умінь. Можемо виділити складові актуальних знань, які допоможуть батькам створити сприятливі умови для розвитку дитини та стати соціально адаптованими –

це соціально-психологічний, соціально-правовий та соціально-інтегративний компоненти [9].

Соціально-психологічний компонент включає: ознайомлення з психологічними поняттями «здібності», «уміння», психічні процеси та методи впливу на них, «індивідуальний простір»; створення мотивації на пізнання самого себе, свого потенціалу, формування ставлення до своєї особистості та особистості дитини як до такої, що постійно потребує розвитку та удосконалення, орієнтація на позитивні якості власної особистості та дитини задля профілактики зацикленості на недоліках; формування навичок ефективної міжособистісної взаємодії, протистояти натиску і агресії, ознайомлення зі шляхами вирішення конфліктних ситуацій, переваги і недоліки різних способів вирішення конфліктів; ознайомлення з широким колом почуттів та емоцій, розвиток вміння їх розпізнавати, аналізувати залежність самопочуття і здоров'я від домінуючих почуттів, формування довільної регуляції своїх емоцій та поведінки; розвивати корисні навички управління негативними емоціями і вміння протистояти фруструючим ситуаціям; ознайомлення з особливостями використання естетотерапевтичних методів відновлення психоемоційного стану.

Соціально-правовий компонент включає: ознайомлення з поняттями «право», «норма», «соціальна норма», «педагогічна норма», «правова норма», з правами сучасної дитини, особливостями їх реалізації, переліком та структурою основних документів, в яких зафіксовано права дитини та особливості їх захисту; ознайомлення батьків з власними обов'язками, з обов'язками учителів та батьків по відношенню до дитини з особливими потребами; формування умінь визначати, уникати ситуації порушення прав особистості та протистояти їм; формування умінь доводити та реалізувати власні права.

Соціально-інтегративний компонент передбачає: надання інформації та формування умінь звернутися за допомогою (в усній або письмовій формі) в ситуації відчуття дискомфорту або порушення прав; сприяти створенню умов та особистісної готовності висловлювати власну точку зору; формувати позитивні поведінкові адаптаційні навички (прийняття рішень, вміння ефективно спілкуватися, керувати своїми вчинками, оволодіння навичками психологічної самопоміги); ознайомлення з організаціями, структурами та переліком спеціалістів, які можуть допомогти у різних складних ситуаціях; формування потреби розвивати пізнавальні інтереси та використовувати для цього потенціал соціуму [9].

Другий напрям соціально-педагогічного супроводу дитини з особливими потребами – формування соціалізуючих умінь у дітей. Також починається з індивідуальної діагностики за такими критеріями: стан здоров'я дитини; ознаки психологічного неблагополуччя; успішність; ставлення до навчання; соціальний статус у групі; стиль спілкування з оточуючими; ставлення до громадської думки та оцінки; ставлення до учителів; найбільш улюблені теми бесід і обговорень: інтереси, хобі або види діяль-

ності, які подобаються; наявність позитивно-орієнтованих життєвих планів та намірів; частота вияву таких показників, як нерішучість, негативізм, демонстративність, агресія, що спрямована на предмети, однопітків та учителів.

Подальшим завданням у реалізації соціально-педагогічного супроводу можна визначити створення індивідуального реабілітаційного середовища з урахуванням отриманих даних індивідуальної діагностики. У свою чергу, індивідуальне реабілітаційне середовище нами визначається як сукупність суспільних, матеріальних та духовних умов, що забезпечують досягнення гармонії з навколишнім світом, становлення особистості як суб'єкта своєї життєдіяльності, переорієнтацію соціальних установок у результаті включення в нові позитивно орієнтовані відносини та види діяльності.

Для створення реабілітаційного середовища необхідним є врахування педагогічного потенціалу закладу, його можливостей, основних характеристик педагогічного персоналу, і перш за все – індивідуальних потреб, проблем кожної дитини. Основою процесу створення індивідуального реабілітаційного середовища є організація соціально-педагогічної роботи з опорою на сильні сторони. Ціннісною основою такого підходу є те, що в будь-якої людини, сім'ї або суспільства є сильні сторони і ресурси. У кожного є такі сторони життя, якості особистості, які найкраще розвинуті, є домінуючими. Саме домінуючі аспекти життя та особистості дають змогу рухатися вперед та розвиватися. Метод опори на сильні сторони особистості також передбачає сприйняття складних життєвих проблем як таких, що ведуть до розвитку якостей особистості, набуття життєвого досвіду, який у подальшому забезпечить успішне функціонування особистості в соціумі. Важливим у визначенні сильних сторін особистості є врахування того, які плани на майбутнє має особистість, до чого вона прагне і що бажає. Мрії, цілі, сподівання є рушійними силами розвитку особистості та діагностичним матеріалом у роботі соціального педагога, психолога з дітьми з особливими потребами. Задля виявлення сильних сторін особистості потрібно відповісти на такі запитання: які життєві навички допомагають дитині вижити?, що у неї найкраще виходить у житті?, якого життя їй би хотілося?, хто підтримує її у складні хвилини?, на кого вона рівняється?, кому вона допомагає? На основі відповідей складається список сильних сторін особистості.

Наступним завданням у соціально-педагогічному супроводі можна визначити створення відповідних соціальних умов для кожної дитини, щоб вона мала змогу проявити свої сильні сторони своєї особистості. Для конкретизації та полегшення цього процесу слід скласти індивідуальну програму соціалізації особистості. Програма соціалізації особистості – це система заходів, що спрямована на розвиток соціальних можливостей дитини та оточуючих її людей. Вона включає окремі види, форми, об'єми, терміни і порядок заходів, спрямованих на віднов-

лення або набуття соціально корисної активності, включення особистості до соціального середовища. Така програма носить індивідуальний характер, може розроблятися службами соціальної реабілітації, а також на базі навчальних та позашкільних закладів за участю певних спеціалістів різного профілю (психологи, педагоги, дефектологи, логопеди, медики та ін.) [11].

Ми пропонуємо орієнтовну *структуру програми* соціалізації особистості: загальні відомості про дитину; опис проблеми, яку потрібно вирішити; мета та завдання програми; напрями реалізації програми; опис видів діяльності, які слід виконати в рамках програми; терміни та місце реалізації певних видів діяльності; прогнозовані результати; кадрове та матеріально-технічне забезпечення. Основою програми соціалізації є правильний добір форм, методів роботи з дитиною з особливими потребами. Соціальний педагог, психолог закладу позашкільної системи освіти може використовувати весь арсенал психологічних, педагогічних, соціологічних методів, але основною умовою є опора на сильні сторони особистості.

Третім напрямом соціально-педагогічного супроводу дитини з особливими потребами, як ми вже зазначали, є організація роботи педагогічного колективу. В першу чергу варто звернути увагу на стилі спілкування педагогів з вихованцями. Спілкування має бути атракційним, тобто таким, яке характеризується особливою формою сприйняття і пізнання іншої людини, що заснована на формуванні стосовно неї стійкого позитивного почуття, психологічно комфортним; обов'язковою умовою спілкування між педагогом і вихованцем є формування позитивного ореолу співбесідників. Особливий вплив на якість освітнього процесу справляє психоемоційний стан педагогів. Тому під час соціально-педагогічного супроводу дитини варто приділяти увагу саме цим питанням і, за необхідності, організувати систематичну роботу з педагогічним колективом щодо розвитку умінь відновлювати свій психоемоційний стан.

Це може реалізуватися за допомогою таких методів, як тренінги, лекторії, ігротерапія тощо. Головним є сформулювати у педагогів думку, що учень не повинен викликати роздратованість, крик та різні види агресії, і якщо такі випадки є, то це говорить про некомпетентність учителя та його професійну деформацію. Націлювати педагогів на першочерговість комфортного перебування дитини у закладі та розвиток умінь створювати, як зазначає дослідник В. Стрельников, «функціональний комфорт», тобто оптимальний функціональний стан, за якого досягнута відповідність засобів і умов праці функціональним можливостям діючих суб'єктів навчального процесу [10].

Реалізація такої моделі соціально-педагогічного супроводу потребує функціонування психологічної служби в кожному закладі позашкільної освіти або створення окремої структури за межами закладу, яка б реалізовувала завдання соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами. Досліджуючи зазначену проблему на практиці в закладах позашкільної освіти, можна говорити, що не кожен заклад, не залежно від його типу (приватний чи державний), має у своєму штаті посаду психолога або соціального педагога. Тому процеси соціалізації дітей відбуваються стихійно, педагогічно неконтрольовано. Це призводить до того, що діти відмовляються їх відвідувати, отримують психотравмуючий досвід, наприклад, я ніколи не стану художником, музикантом і т.д.

Висновки. Соціально-педагогічний супровід дитини з особливими потребами в умовах закладів позашкільної освіти має реалізовуватися у тісній взаємодії соціального педагога, психолога, педагогів, дітей, їх батьків. Результативність соціально-педагогічного супроводу, який націлений на допомогу дитині з особливими освітніми процесами, залежить від готовності і розуміння своєї ролі батьків і педагогів. Оскільки це ті дорослі, які тісно контактують з дитиною і будуть реалізувати завдання індивідуальної програми соціалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бадер С. О. Соціально-педагогічний супровід соціалізації молодшого школяра: змістовний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. Випуск 1 (38). С. 23-26 URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/13062/1/>
2. Закон України про позашкільну освіту. URL: <https://osvita.ua/legislation/law/2241/>
3. Зінченко О. О. Психологічний супровід становлення особистості в освітньому процесі URL: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/konferentsii>
4. Ілляшенко Т. Д. Дитина з гіперактивним розладом у навчальному закладі. Психологічний супровід / Т. Д. Ілляшенко. Київ: Редакція загальнопед. газет, 2017. 70 с.
5. Консультативно-діагностичний супровід дітей з особливими освітніми потребами в діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій : посіб. / Жук Т. В., Ілляшенко Т. Д., Луценко І. В. та ін.; за ред. А. Г. Обухівської. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2016. 247 с.
6. Лещенко О. Г. Соціально-педагогічний супровід дитини з інвалідністю в інклюзивному закладі освіти URL: <http://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/1469/1411>
7. Психологічний супровід інклюзивної освіти: [метод. рек.] / автор. кол. за заг. ред. А. Г. Обухівська. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.
8. Рогальська І. П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід: Монографія / І.П.Рогальська. Київ: «Міленіум», 2009. 400 с.
9. Сайко Н. О. Соціальна реабілітація молодших підлітків у роботі соціального педагога загальноосвітніх навчальних закладів: монографія / Н. О. Сайко; ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава: «Сімон», 2017. 335 с.
10. Стрельников В. Ю. Теоретичні засади проектування професійно орієнтованої дидактичної системи підготовки бакалаврів економіки: автореф. дис. ... д-ра. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. Ю. Стрельников; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. Київ, 2007. 44 с.

11. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи. Навчальний посібник. Київ, Центр навчальної літератури, 2006. С. 390-411.

12. Шиян В. М., Галкіна В. М. Технологія соціального супроводу людей з особливими потребами в освітньому середовищі URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/275>